

Wprowadzenie

W ostatnich latach w dyskursie naukowym w Polsce obserwowane jest zwiększanie zakresu znaczeniowego pojęcia „kultura” [Czarnecki et al. 2012; Olbracht-Prondzyński, Zbieranek 2017] powiązane z szerszym niż dotychczas spojrzeniem na jej współczesną rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym [Hausner, Karwińska, Purchla 2013; Plebańczyk 2018]. Prowokuje to do zastanawiania się nad jej relacjami z innymi obszarami dociekań akademickich. Jednym z nich jest pojmowanie kultury, jej funkcji i oddziaływania w kontekście wyzwań zrównoważonego rozwoju.

Koncepcja ta w podstawowym wymiarze, opartym na paradygmacie trzech filarów: ekonomicznym, środowiskowym i społecznym, zaproponowanym jako wynik prac Komisji Brundtland w 1987 roku, jest poddawana ciągłym dyskusjom. Z jednej strony wypracowane wówczas podejście, poparte kolejnymi międzynarodowymi porozumieniami (m.in. Deklaracja z Rio z 1992 roku, Agenda 21, Deklaracja Milenijna Narodów Zjednoczonych z 2000 roku, Agenda Post-2015, a w Unii Europejskiej Europa 2020), stało się podstawą do wprowadzania ich do standardów zarządzania państwami i jednostkami terytorialnymi niższego szczebla (np. regiony, miasta) na całym świecie, wyznaczając kierunki polityk publicznych. Z drugiej strony, należy zauważyć, że rozwój zrównoważony nie jest stanem, lecz złożonym procesem, który z zasady jest przedmiotem ożywionej debaty, zarówno w zakresie rozumienia pojęcia, teorii oraz dobrych praktyk, jak i wdrażania jego zasad oraz instrumentalizacji. Jest zatem przedmiotem zainteresowania licznych dyscyplin naukowych: nauk społecznych, przyrodniczych czy technicznych, przez co ich wkład do teorii i praktyki działań na rzecz zrównoważonego rozwoju jest różny.

Ze względu na to, że kultura jest coraz powszechniej uważana za podstawę zrozumienia wzajemnych zależności między kwestiami ekonomicznymi, społecznymi oraz związanymi z ochroną środowiska, w ostatnich latach znacznie więcej uwagi poświęca się też roli, jaką pełni ona w zrównoważonym rozwoju. Książka Jona Hawkesa *The fourth pillar of sustainability. Culture's essential role in public planning* [Hawkes 2001], który określił kulturę czwartym filarem zrównoważonego rozwoju, będącym podstawą wszystkich podejmowanych przez ludzi działań, stała się punktem wyjścia do przyjęcia przez United Cities and Local Governments

(UCLG) w 2004 roku Agendy 21 dla kultury. W dokumencie tym, mającym charakter wskazówek i wytycznych dla miast zrzeszonych w ramach sieci współpracy, nacisk położono m.in. na prawo obywateli do kultury, dziedzictwo kulturowe, różnorodność kulturową i kreatywność, edukację, środowisko, ekonomię, włączenie społeczne, dobrą urbanistykę i zrównoważone funkcjonowanie społeczeństw, informację i wiedzę, a wreszcie zarządzanie kulturą i instytucjami kultury. Tak szerokie podejście, zarówno do pojęcia kultura, jak i zrównoważonego rozwoju, jest też obecne w kolejnych międzynarodowych dokumentach, jak np. przyjętej w 2013 roku w Hangzhou deklaracji UNESCO *Placing culture at the heart of sustainable development policies* [UNESCO 2013] umiejscawiającej kulturę w centrum już nie tyle koncepcji, ile polityki zrównoważonego rozwoju [Dessein et al. 2015; Soini et al. 2017]. W raporcie na temat działań Unii Europejskiej na rzecz zrównoważonego rozwoju Parlament Europejski [2017, s. 167, pkt 107] również podkreślił, że kultura jest integralną częścią podejmowanych w Europie działań na rzecz zrównoważonego rozwoju, istotną zwłaszcza „w rozwoju gospodarczym, tworzeniu miejsc pracy, promowaniu demokracji, sprawiedliwości społecznej i solidarności, wzmacnianiu spójności, zwalczaniu wykluczenia społecznego, ubóstwa oraz dysproporcji międzypokoleniowych i demograficznych”.

Wszystkie wymienione powyżej dokumenty i porozumienia, a także zagraniczne publikacje skutkują wielorakim rozumieniem pojęć oraz ich rozmywaniem, ale również nowym podejściem do ról, jakie pełni (i może pełnić) kultura we współczesnym świecie, oraz jej związków z koncepcją i polityką zrównoważonego rozwoju (np. seria *Routledge Studies in Culture and Sustainable Development*, w której pojawiają się m.in. publikacje poświęcone związkom kultury z funkcjonowaniem miast i obszarów wiejskich, rozwojem regionalnym, naturą, jakością życia społeczności lokalnych, edukacją, rozwojem gospodarczym, jego charakterem i ukierunkowaniem). W trakcie wspomnianych wcześniej dyskusji o poszerzaniu pola kultury w Polsce pojawił się również wątek nowych zadań kultury [Krajewski 2017] i jej swoistej „użyteczności” oraz zobowiązań wobec polityki publicznej i zarządzania publicznego [Plebańczyk 2018].

Wzięcie za punkt wyjścia dyskursu o rozszerzaniu pojęcia „kultura”, jego wykorzystaniu i nierzadko swoistej instrumentalizacji wydaje się dobrym pretekstem do pójścia jeszcze dalej. Na polskim rynku wydawniczym nie było dotychczas publikacji prezentującej szersze ujęcie problemu, a wcześniejsze opracowania powiązane z podejmowaną problematyką ukazują ją najczęściej z perspektywy jednej dziedziny lub typu działalności kulturalnej [Janikowski, Krzysztofek 2009; Hausner, Karwińska, Purchla 2013; Murzyn-Kupisz 2013]. Wydaje się, że wobec niedookreślenia pojęć i wielości kontekstów ich stosowania konieczna staje się dyskusja prowadzona z perspektywy różnych dziedzin naukowych.

Prezentowany Państwu zbiór artykułów, opublikowany w dwóch numerach (3 i 4) czasopisma „Zarządzanie w Kulturze”, wpisuje się w zdiagnozowaną lukę, mając na

celu poszerzenie i pogłębienie istniejących rozważań nad kulturą w kontekście wyzwań zrównoważonego rozwoju. Do składania tekstów do obu tomów zaproszeni zostali reprezentujący wiele ośrodków naukowych przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych (antropologii kultury, kulturoznawstwa, archeologii, socjologii, geografii, ekonomii oraz zarządzania), a uwzględnione w ich ramach teksty dotyczą w rozmaity sposób interpretowanych kwestii włączania idei zrównoważonego rozwoju w działalności artystyczne i twórcze oraz w ramach funkcjonowania instytucji kultury i działalności instytucji kształcących twórców.

Pierwszy z tomów (nr 3) rozpoczyna tekst, który ma charakter wprowadzenia do podejmowanej problematyki. Jego autor, Tadeusz Borys, pokazuje nie tylko zmieniające się podejście do koncepcji zrównoważonego rozwoju, ale również łączy wdrażanie idei zrównoważonego rozwoju z istotnymi zmianami w zakresie wartości. Sugeruje, iż kultura może być zarówno nośnikiem, jak i źródłem („kreatorem”) systemów wartości, w tym tworzenia i poszerzania pojęcia „rozwój zrównoważony” oraz wdrażania go w praktyce. Pozostałe teksty w ramach obu numerów specjalnych pokazują i analizują tematykę z punktu widzenia określonego rodzaju działalności kulturalnej i kreatywnej.

Jednym z nurtów badań nad rolą kultury w zrównoważonym rozwoju są analizy poświęcone zarządzaniu dziedzictwem kulturowym i jego wykorzystaniu w zrównoważonym rozwoju miejscowości i regionów [Murzyn-Kupisz 2013]. W nurt ten wpisuje się artykuł Michała Pawłety skupiający się na działaniach związanych ze specyficznym typem dziedzictwa kulturowego, jakim jest dziedzictwo archeologiczne. Jak przekonuje autor, rozmaite formy wykorzystania dziedzictwa archeologicznego w archeoturystyce, takie jak: udostępnianie miejsc i obiektów archeologicznych, ich rekonstrukcja, organizacja cyklicznych imprez archeologicznych czy umożliwienie turystom uczestnictwa w wycieczkach, a nawet badaniach archeologicznych, wymagają wzięcia pod uwagę złożoności specyfiki tego dziedzictwa oraz postaw i możliwości zaangażowania w pokazywanie go i korzystanie z niego wielu interesariuszy.

Następne w kolejności jest opracowanie Marcina Poprawskiego na temat nowych siedzib instytucji kultury w Polsce. Posługując się przykładami ośmiu nowo powstałych lub adaptowanych w ostatnich latach na cele kulturalne obiektów w Polsce, poddaje on dyskusji, czy i w jakim stopniu nowe inwestycje w kulturze stanowią szansę, a w jakim stopniu zagrożenie dla równowagi lokalnych ekosystemów kultury. Wskazuje na istotność zakorzenienia owych instytucji w systemie lokalnych powiązań oraz budowania przez nie relacji z najbliższym otoczeniem, w tym lokalnymi twórcami i mieszkańcami.

Projektowanie mody należy do działalności twórczych, które są zarówno silnie zakorzenione w kulturze, posiadając wymiar artystyczny, jak i mają wyraźnie praktyczny i komercyjny charakter. Jednocześnie branża odzieżowa jest jednym z przemysłów uważanych za szczególnie szkodliwe dla środowiska naturalnego, tworzących wiele wyzwań o charakterze ekologicznym, ekonomicznym i społecznym.

Coraz silniej widoczną odpowiedzią na te problemy jest podejście do projektowania, produkcji i konsumpcji ubiorów i akcesoriów modowych w duchu zrównoważonego rozwoju, określane jako tzw. moda zrównoważona (*sustainable fashion*) czy też moda odpowiedzialna (*responsible fashion, ethical fashion*). W tym kontekście, biorąc pod uwagę kluczową rolę, jaką odgrywa pierwszy etap procesu powstawania odzieży, a więc etap jej projektowania, szczególnie ważne jest, by młodzi, aspirujący projektanci byli świadomi istniejących wyzwań i możliwości kształtowania mody w sposób bardziej zrównoważony. Temat ten rozwijają Dominika Hołuj i Monika Murzyn-Kupisz w tekście na temat popularyzacji idei mody zrównoważonej przez instytucje akademickie i szkoły policealne kształcące projektantów mody w Polsce. W artykule starano się pokazać, w jaki sposób i podejmując jakiego typu działania polskie szkoły wyższe, wpisując się w globalne trendy, stają się w ostatnim czasie istotnymi instytucjami promującymi ideę zrównoważonej mody, działającymi na rzecz wzmocnienia świadomości ekologicznej nie tylko studentów wzornictwa, lecz także ogółu konsumentów mody.

Innym działem przemysłów kreatywnych, który może wpływać na postawy społeczne oraz stosować zrównoważone podejście w ramach realizacji własnych przedsięwzięć artystycznych, jest branża filmowa. Problematykę tę omawia w swoim tekście Anna Wróblewska, pokazując trendy widoczne w tym zakresie oraz ich odzwierciedlenie na gruncie polskim, podkreślając także, iż analizowana kwestia wpisuje się w szersze wyzwania związane z wpływem mediów (w tym elektronicznych) na naszą planetę. Zrównoważona czy też zielona produkcja filmowa (*green filming*) może obejmować rozmaite działania na rzecz rozsądnego gospodarowania zasobami (np. energii, wody, redukcji emisji dwutlenku węgla) w ramach powstawania dzieł filmowych. Jak podkreśla autorka tekstu, inicjatywy te, choć bardzo cenne, są na razie pionierskie, mają głównie charakter oddolny i rozproszony, szczególnie w obliczu braku zobowiązujących rekomendacji i uregulowań prawnych oraz zachęt ze strony publicznych instytucji do podejmowania proekologicznych działań. Sytuacja w tym zakresie wydaje się podobna w odniesieniu do wcześniej omawianych kwestii – czy to funkcjonowania instytucji kultury, czy kształcenia projektantów mody. Wobec braku rozwiązań systemowych w skali kraju i wyraźnego wsparcia ze strony władz publicznych inicjatywy i działania wpisujące się w wyzwania zrównoważonego rozwoju pojawiają się w Polsce głównie dzięki entuzjastom, pojedynczym osobom przekonanych o istotności problemu. Niektóre z działań mogą mieć także charakter powierzchowny i być nakierowane na tworzenie korzystnego obrazu instytucji czy ich inicjatorów, a nie motywowane rzeczywistym przekonaniem o słuszności i konieczności wpisania działań twórców czy instytucji kultury w paradygmat zrównoważonego rozwoju (tzw. *greenwashing*).

Myśl przewodnia omawianych wcześniej artykułów, tj. relacja między kulturą i działalnością kulturalną a rozwojem zrównoważonym oraz interpretacja owej relacji i wdrażanie inicjatyw na rzecz zrównoważonego rozwoju w praktyce działalności

artystycznych i twórczych, kontynuowana jest w drugiej części numeru specjalnego, opublikowanej jako czwarty numer czasopisma. W tomie tym oprócz analizy działań o charakterze proekologicznym znaczną część rozważań stanowią teksty uwzględniające społeczny wymiar zrównoważonego rozwoju.

Instytucjami coraz częściej przywoływanymi w kontekście ich wielowymiarowego wpływu na rozwój lokalny i regionalny oraz potencjału budowania postaw społecznych są muzea [Murzyn-Kupisz 2014; Murzyn-Kupisz et al. 2019]. Temat ten podjęły Natalia Bahlawan, Marta Szaszkievicz i Joanna Ślaga w artykule dotyczącym roli muzeów w działaniach na rzecz włączenia społecznego.

Kwestię rozmaitych proekologicznych działań, w jakie angażować się mogą instytucje kultury, sygnalizuje natomiast Kama Pawlicka w opracowaniu poświęconym inicjatywom na rzecz ekologiczacji funkcjonowania i promowania idei zrównoważonego rozwoju, odpowiedzialności za planetę i zmiany klimatyczne, widocznym w polskich teatrach. Inicjatywy tego typu mogą dotyczyć zarówno funkcjonowania i modernizacji budynków teatralnych, stosowania w nich proekologicznych rozwiązań technicznych i eksploatacyjnych (np. rozwiązania w zakresie ogrzewania obiektów teatralnych), jak i materiałów wykorzystywanych w trakcie przygotowywania spektakli (dekoracje teatralne, kostiumy, catering podczas prób), a także dodatkowych działań o charakterze pozaartystycznym (np. pasieki na dachach). Mogą także być związane z treścią działalności artystycznej jako takiej: wystawianiem dzieł teatralnych, które uwrażliwiają publiczność na kwestie ekologiczne i społeczne, wpisując się w idee ochrony środowiska przyrodniczego, podkreślają niebezpieczeństwa doby antropocenu oraz wyzwania o charakterze społecznym.

W pewnym sensie odrębnym tematem w ramach rozważań wokół zrównoważonego rozwoju są kwestie prestiżu, stabilności oraz etyki traktowania twórców jako pracowników sektora kreatywnego. Zagadnienia te zostały podjęte w kolejnych trzech tekstach. Małgorzata Gałęziowska wykorzystała muzealny zbiór dokumentów – dyplomów gratulacyjnych dotyczących związanej z Teatrem im. S. Jaracza w Olsztynie aktorki Eugenii Śnieżko-Szafnaglowej – do pokazania społecznego dyskursu na temat roli i funkcji artysty sztuk dramatycznych w społeczeństwie. Emilia Cholewicka poddała natomiast analizie sytuację zawodową kobiet – choreografek baletu działających współcześnie w Polsce.

Zbiór tekstów zamyka opracowanie autorstwa Jana Podnieśińskiego dotyczące wdrażania idei zrównoważonego rozwoju przez brytyjski klub piłkarski Forest Green Rovers. Stanowi on ciekawe uzupełnienie wcześniejszych uwzględnionych w ramach numeru specjalnego rozważań. Sport i instytucje go rozwijające i promujące często stają się istotnym elementem tożsamości oraz postrzegania danego miejsca, kształtowania więzi z miejscem i określoną zbiorowością w skali lokalnej, regionalnej lub narodowej, a więc szeroko rozumianej kultury [Throsby 2011]. Będąc lokalnie zakorzenione i kształtując postawy społeczne, podobnie jak twórcy i instytucje kultury, organizacje i instytucje sportowe mogą odegrać znaczącą rolę

we wdrażaniu w praktyce codziennych działań oraz promowaniu – wspomaganiu przenikania do powszechnej publicznej świadomości idei zrównoważonego rozwoju. Podniesiński pokazuje, iż działania takie mają na razie charakter bardzo pionierski, a niekiedy także kontrowersyjny, stając się przedmiotem ożywionej dyskusji w mediach oraz wśród fanów.

Serdecznie dziękujemy wszystkim biorącym udział w naszym przedsięwzięciu autorom oraz recenzentom tekstów. Mamy nadzieję, iż zaproponowany Państwu zestaw artykułów skupionych wokół szeroko rozumianej relacji kultura a rozwój zrównoważony spotka się z Państwa życzliwym przyjęciem i zainteresowaniem, inspirując dalszą dyskusję naukową oraz badania na ten temat na gruncie polskim.

Monika Murzyn-Kupisz i Katarzyna Plebańczyk
Kraków, 5 września 2021 r.

Bibliografia

- Czarnecki S. et al. (2012), *Poszerzenie pola kultury. Diagnoza potencjału sektora kultury w Gdańsku*, Gdańsk: Instytut Kultury Miejskiej, Uniwersytet Gdański.
- Dessein J., Soini K., Fairclough G., Horlings L. (red.) (2015), *Culture in, for and as sustainable development. Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating cultural sustainability*, Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Hausner J., Karwińska A., Purchla J. (red.) (2013), *Kultura a rozwój*, Warszawa: NCK.
- Hawkes J. (2001), *The fourth pillar of sustainability. Culture's essential role in public planning*, Melbourne: Common Ground Publishing.
- Janikowski R., Krzysztofek K. (red.) (2009), *Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo w świetle dokumentów UNESCO i innych organizacji międzynarodowych*, Warszawa: Polski Komitet ds. UNESCO.
- Krajewski M. (2017), „Ja poszerzam”, „Ty poszerzasz”... *Poszerzanie pola kultury i wynikające stąd nieporozumienia*, [w:] C. Obracht-Prondzyński, P. Zbieranek (red.), *Pomorskie poszerzenie pola kultury. Dylematy – konteksty – działania*, Gdańsk: Nadbałtyckie Centrum Kultury, Pomorskie Centrum Badań nad Kulturą UG, s. 27–42.
- Murzyn-Kupisz M. (2013), *Kultura i dziedzictwo kulturowe a rozwój zrównoważony*, „Studia KPZK PAN”, nr 152, s. 92–105.
- Murzyn-Kupisz M. (2014), *Społeczno-ekonomiczne oddziaływanie muzeów*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 2 (28), s. 49–62.
- Murzyn-Kupisz M., Hołuj D., Działek J., Gorczyca K. (2019), *Museums and local governments in Poland: partners in local development?*, „Museum International”, nr 71, s. 28–45.
- Obracht-Prondzyński C., Zbieranek P. (red.) (2017), *Pomorskie poszerzenie pola kultury. Dylematy – konteksty – działania*, Gdańsk: Nadbałtyckie Centrum Kultury, Pomorskie Centrum Badań nad Kulturą UG.

- Plebańczyk K. (2018), *Role kultury we współczesnych strategiach rozwoju zrównoważonego*, „Studia Ekonomiczne”, nr 376, s. 163–181.
- Parlament Europejski (2017), *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 6 lipca 2017 r. w sprawie działań UE na rzecz zrównoważonego rozwoju (2017/2009(INI))*, „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, nr C 334/151, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0315&from=EN> [odczyt: 20.08.2021].
- Soini K., Asikainen S., Plebańczyk K., Rojac-Mijatovic L., Brites C. (2017), *Culture in sustainability. Towards a transdisciplinary approach*, Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Throsby D. (2011), *Ekonomia i kultura*, Warszawa: NCK.
- UNESCO, 2013, *Placing culture at the heart of sustainable development policies*, Hangzhou, <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf> [odczyt: 7.09.2021].